

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΦΩΤΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΛΑΒΩΝ*

Μακαριώτατε, Σεβασμιώτατοι,
Ἐξοχώτατε κύριε Πρέσβη,
Κύριε Κοσμήτορα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πα-
νεπιστημίου Ἀθηνῶν,
Κύριοι Πρόεδροι τῶν τεσσάρων Τμημάτων τῶν Θε-
ολογικῶν Σχολῶν τῆς χώρας μας,
Κυρίες καὶ Κύριοι Συνάδελφοι,
Σεβαστοὶ πατέρες,
Ἄγαπητοὶ φοιτητὲς καὶ φοιτήτριες,

Ἐχοντας πλήρη συναίσθηση τῆς μεγάλης τιμῆς
ποῦ μοῦ γίνεται σήμερα, νὰ ἐκπροσωπήσω τὴ Θεο-
λογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης καὶ νὰ ἀναφερθῶ στὴν ἀκτινοβολία

Τοῦ κ. **ΙΩ. ΧΡ. ΤΑΡΝΑΝΙΔΗ**

Κοσμήτορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.

τῆς προσωπικότητας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ πατριάρχη
Φωτίου στὸν κόσμον τῶν Σλάβων, αἰσθάνομαι τὴν
ἀνάγκη, πρὶν ἀπ' ὅλα, νὰ εὐχαριστήσω τοὺς συν-
αδέλφους μου, ποῦ μοῦ ἐμπιστεύθηκαν αὐτὴ τὴν
ἀποστολή, ἀλλὰ καὶ Ὑμᾶς, Μακαριώτατε, καθὼς
καὶ τοὺς σεβασμιώτατους Μητροπολίτες μέλη τῆς
Ἱεραῆς Συνόδου, διότι μὲ τὴ συγκατάθεσή σας συμ-
βάλλετε στὴν ἔνταξη καὶ τιμητικὴ συναρίθμηση καὶ
τοῦ δικοῦ μου ὀνόματος μεταξὺ ἐκείνων οἱ ὅποιοι
ἐπιχειρήσαν καὶ ἐπιχειροῦν νὰ ἀναδείξουν στίς σω-
στὲς καὶ ἀντικειμενικὲς διαστάσεις τὴ μνήμη καὶ τὴν
προσφορὰ μᾶς ἀπὸ τὶς λαμπρότερες καὶ φωτεινό-
τερες προσωπικότητες ὄχι μόνον τοῦ ἐκκλησιαστι-
κοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐρύτερου πνευματικοῦ στερεώ-

ματος τῆς Ὁρθοδοξίας, τῶν ἑλληνικῶν γραμμῶν
καὶ τῆς πανανθρώπινης σοφίας. Εἶναι δὲ ἡ τιμὴ γιὰ
τὸν ὁμιλοῦντα ιδιαίτερα μεγάλη, ὄχι μόνον διότι ἡ
αἴγλη τῆς προσωπικότητας τοῦ τιμωμένου σοφοῦ
καὶ ἁγίου ἀνδρὸς ἀντανακλᾶται ἄμεσα καὶ ἀπλόχε-
ρα σὲ κείνον ποῦ ἀποτολμᾷ κάτι τέτοιο, ἀλλὰ καὶ
διότι μοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία νὰ γευθῶ καὶ ὅσο μοῦ
εἶναι μπορετὸ νὰ ἐξωτερικεύσω τὴ συγκίνησή μου
ὡς ἐρευνητῆ, ὁ ὅποιος εἰσέρχεται σὲ ἓνα ἀνοιχτὸ καὶ
εἰσέτι ἀκατάγραφο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας ἢ, ἂν προ-
τιμᾶτε, ὡς προσκυνητῆ, ὁ ὅποιος καλεῖται νὰ προσ-
κυνήσει καὶ νὰ θέσει στὴ διάθεση τοῦ εὐσεβοῦς κοι-
νοῦ λησιμονημένα ἀλλὰ εὐωδιάζοντα τεμάχια ἱερῶν
λειψάνων!

Συμβαίνει δὲ τοῦτο τὸ τελευταῖο, διότι ἡ περι-
πτωση τοῦ Μεγάλου Φωτίου εἶναι ἀπὸ τὶς σπανιό-
τερες ἐκεῖνες, ἴσως δὲ καὶ ἀπὸ τὶς μοναδικές, ἂν λά-
βει κανεὶς ὑπόψη του τὶς ἀναλογίες, κατὰ τὶς ὁποῖες
μὴ λαμπρὴ προσωπικότητα, μὲ τεράστιο καὶ σημαν-
τικότατο ποιμαντικὸ καὶ συγγραφικὸ ἔργο, μὲ πρω-
ταγωνιστικὸ ρόλο στὸ τιμὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς
Κωνσταντινουπόλεως καὶ στὰ βυζαντινὰ πνευματικὰ
καὶ πολιτικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς του (δεύτερο
μισὸ τοῦ 9ου αἰώνα)¹, μένει ἔξω ἀπὸ τὴ βιογραφικὴ
καὶ χρονολογικὴ μέθη τῶν συγχρόνων του βυζαν-
τινῶν συγγραφέων.

Ἀναφερόμενος στὸ γεγονός αὐτὸ ὁ ἀείμνηστος
καθηγητῆς Παν. Χρήστου, ἔγραφε μὲ μὴ δόση, θά
ἔλεγε κανεὶς, πικρίας: «Γι' αὐτὸ (γιὰ τοὺς λόγους
ποῦ ἐξέθεσε πρὸ μπροστὰ καὶ ποῦ δὲν ἦταν ἄλλοι,
ἀπὸ τὴν ἀντίθεση τοῦ πατριάρχη μὲ τοὺς Ζηλωτὲς,
τὴν ἀντίστασή του στίς ἀξιώσεις τῆς Ρώμης καὶ τὴ
δυσμένεια τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Μακεδονικῆς δυ-

* Εἰσήγηση στὴ Συνάντηση Ἱεραῆς Συνόδου καὶ Θεολογικῶν
Σχολῶν κατὰ τὸν καθιερωμένον ἑορτασμὸ τοῦ Ἱεροῦ Φωτίου
(6.2.2002) στὸ Διορθόδοξο Κέντρο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος
(Πεντέλη).

1. Γενικὰ περὶ Φωτίου βλέπε ὁμιλία-μελέτη τοῦ Β. Θ. Σταυρί-
δη, Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Φώτιος Α', ὁ Ὁμολογητῆς, *Κλη-
ρονομία* 23(1991), σελ. 21-60, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία (σελ.
54-60).

ναστείας, στην οποία περιέπεσε συμπτωματικά και χωρίς ιδιαίτερο λόγο), γι' αυτό λοιπόν, όπως έγραφε, «παρατηρείται τούτο το παράδοξο φαινόμενο· ότι για τή μεγάλη αυτή μορφή της ὀρθοδοξίας οἱ παλαιότερες γενεές δὲν μᾶς ἄφησαν οὔτε μία βιογραφία οὔτε ἓνα ἐγκώμιο οὔτε μιὰ ἀκολουθία οὔτε ἓναν ὕμνο. Ὅτι γνωρίζουμε γι' αὐτόν, πέρα τῶν συντόμων σημειωμάτων πού περιέχονται σὲ συγγράμματά του ἢ σὲ ἀγιολογικά κείμενα τῆς ἀμέσως μετὰ ἀπ' αὐτόν ἐποχῆς, προέρχεται σχεδὸν ἀποκλειστικά ἀπὸ ἔργα ἀνθρώπων πού ἀνήκουν στὸ ἀντίπαλο στρατόπεδο»².

Ἡ δυσφήμιση πάντως πού ἐκπορευόταν τόσο ἀπὸ τὴν τάξη τῶν ἀκραίων Ἰγνατιανῶν Ζηλωτῶν, ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς κατευθυνόμενους ἀπὸ τὸ παλάτι χρονογράφους καὶ ἀπὸ τοὺς φιλενωτικούς ἱεράρχες καὶ θεολόγους, πέτυχε τὴν περιθωριοποίηση καὶ κατ' ὀλίγον τὴν ἀπάλειψη τῆς ζωντανῆς μνήμης τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἀπὸ τὴ συνείδηση τῶν πιστῶν καὶ ὄχι μόνον. Ἐὰν ὁμως αὐτὰ συνέβαιναν στὰ ἐνδότερα τοῦ Βυζαντίου καὶ στὸν ἑλληνικὸ πνευματικὸ χῶρο, μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστῆ ποια θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ τύχη τῆς μνήμης τοῦ πατριάρχη πρὸς τὰ ἔξω. Ἐρευνώντας τὰ δεδομένα καὶ τίς σλαβικὲς γραπτὲς μαρτυρίες καὶ ἀναφορὲς στὸ πρόσωπο τοῦ Φωτίου, ὁ ἱστορικὸς ἐρευνητὴς καὶ ἀναλυτὴς διαπιστώνει μιὰ σύμπτωση μὲ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ βυζαντινοῦ χώρου, ἀλλὰ καὶ κάποια μικρὴ καὶ περιπτωσιακὴ ἀπόκλιση τῶν πρώτων ἀπὸ τὰ δευτέρω. Ἀπόκλιση, ἢ ὁποία ἀποτυπώνεται στὴ χρονικὴ ἢ ποσοτικὴ ἀναφορὰ στὴν προσωπικότητα τοῦ ἁγίου καὶ ὄχι σὲ κάποια τάση διαφοροποίησης ἀπὸ τὴν βασικὴ ἀποτίμηση τοῦ ἔργου του. Καὶ τοῦτο εἶναι εὐλόγο καὶ ἐξηγήσιμο, ἂν λάβει κανεὶς ὑπ' ὄψη του ὅτι ἄλλη ἦταν ἡ προσφορὰ τοῦ πατριάρχη πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας καὶ ἄλλη πρὸς τὰ ἔξω καὶ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση πρὸς τοὺς προσερχόμενους στὸ βάπτισμα ἢ τοὺς νεοφώτιστους Σλάβους.

Καλούμεθα λοιπὸν νὰ διερευνήσουμε καὶ κατὰ τὸ δυνατὸ ἀντικειμενικὰ νὰ ἀξιολογήσουμε, α) τὴν

προσφορὰ τοῦ πατριάρχη στὸ σλαβικὸ κόσμο στὰ χρόνια τῆς παρουσίας ζῶντος καὶ ἐνεργοῦ δράσης του, β) τὸν ἐκείθε ἀπόηχο τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου, στὸ ποσοστὸ πού μεταφράστηκε ἢ καθ' οἰονδήποτε τρόπο ἀποδόθηκε στὴ σλαβικὴ ἢ σκέψη καὶ ἡ σοφία του πολιτεία, καὶ γ) τὴν ἔκταση τῆς τιμῆς του ὡς ἁγίου στὸν κόσμο αὐτό, εἴτε ὡς ἀπομίμησης τῆς ἑλληνικῆς συμπεριφορᾶς εἴτε ὡς ἀναπαύδοσης πρὸς ὅσα ὁ μεγάλος πατριάρχης ἔπραξε γι' αὐτοὺς.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς πατριαρχίας καὶ καθοριστικῆς γιὰ τὰ βυζαντινὰ πράγματα παρουσίας τοῦ Φωτίου στὸν ἐκκλησιαστικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης (858-867, 877-886), διαπιστώνουμε τὴ σύμπτωσή τους μὲ τὴ λαμπρότερη καὶ ἐπιτυχέστερη ἱεραποστολικὴ ἐκστρατεία τοῦ Βυζαντίου ἀνάμεσα στοὺς σλαβικοὺς λαοὺς, πού ἀπὸ τὸν 6ο καὶ 7ο αἰῶνα εἶχαν ἤδη ξεχυθεῖ καὶ ἐγκατασταθεῖ σὲ διάφορα σημεῖα τῆς γηραιᾶς Ἠπείρου³. Οἱ Ρῶσοι, οἱ Μοραβοί, οἱ Βούλγαροι, οἱ Σέρβοι, καθὼς καὶ ἄλλοι μικρότεροι καὶ λιγότερο γνωστοὶ σλαβικοὶ λαοὶ δέχονται κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, εἴτε sporadiká καὶ ἔξ ἀφορμῆς κάποιας ἐπίθεσής τους ἐναντίον τῆς αὐτοκρατορίας, εἴτε ὀργανωμένα μεθοδικὰ καὶ προγραμματισμένα τὸ θεῖο μήνυμα ἀπὸ βυζαντινοὺς ἱεραποστόλους. Ἀπὸ τοὺς λαοὺς αὐτοὺς, οἱ Μοραβοὶ καὶ οἱ Βούλγαροι στὴν ἀρχὴ καὶ στὴ συνέχεια –κάπως ἀργότερα– οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Ρῶσοι δέχονται ὁμαδικὰ τὸ βάπτισμα καὶ εἰσέρχονται στὴ χριστιανικὴ καὶ πολιτισμένη οἰκογένεια τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν⁴.

3. Ἡ σχετικὴ μὲ τὴν ἐμφάνιση καὶ ἐξάπλωση τῶν Σλάβων στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο βιβλιογραφία εἶναι ὀγκωδέστατη. Ἐνδεικτικὰ βλ.: G. Sotirov, *Velika Moravia, Kirilo-Methodievska enciklopedija*, τ. 1, Sofija 1985, σελ. 340-355· J. Kovacevic, *Doseljenje Slovena na Balkansko poluostrvo, Istorija srpskog naroda*, τ. 1, Beograd 1981, σελ. 109-124 καὶ Δ.Α. Ζακωθνοῦ, *Βυζαντινὴ ἱστορία 324-1071*, Ἀθῆναι 1972, *passim*.

4. Βλ. P. Duthilleul, *L' évangélisation des Slaves. Cyrille et Méthode*, Tournai 1963 [= Bibliothèque de Théologie. Série IV. Histoire de la Théologie, Vol 5]· Fr. Dvornik, *Byzantine Missions among the Slavs, SS. Constantine-Cyril and Methodius*, New Brunswick-New Jersey 1970· A. D. Vlasto, *The Entry of the Slavs into Christendom*, Cambridge 1970· VI. Vodoff, *Naissance de la chrétienté russe*, Fayard 1988· V. Zlatarski, *Istorija na bǎlgarskata dǎržava prez srednite vekove*, τ. 2, Sofija 1927· T. Säbev, *Samostojna narodnostna cǎrkva v srednovjekovna Bǎlgarija*, Sofija 1987, σελ. 72-219· *Istorija srpskog naroda*, τ. 1, σελ. 109-327.

2. Π. Κ. Χρήστου, Ἡ μνήμη τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, *Κληρονομία* 23 (1991), σελ. 129.

Ἡ ἐπιτυχία τοῦ Βυζαντίου στὸν τομέα αὐτὸ ὑπῆρξε τεράστια, γιατί τεράστιος ἦταν καὶ ὁ ὄγκος τῶν λαῶν ποὺ ἀσπάστηκαν τὸ Χριστιανισμό. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ κάνει λόγο γιὰ ἓνα νέο θρίαμβο τοῦ Χριστιανισμοῦ, μετὰ τὴν ἀποκρυστάλλωση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως καὶ τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης, ποὺ ἐπιτεύχθηκε μέσω τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ ἔληξε μόλις πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, μὲ τὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινούπολης (843) καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τιμῆς τῶν εἰκόνων. Πρὶν δὲ προχωρήσουμε στὴν διεξοδικότερη ἀνάλυση τοῦ φαινομένου καὶ τὴν διερεύνηση τῆς σχέσης τοῦ πατριάρχη Φωτίου μὲ τὴν εὐτυχὴ γιὰ τὸ Βυζάντιο κατάληξή του, ἀξίζει νὰ προσθέσουμε ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ σλαβικοὶ λαοί, ὄχι ἀπλῶς προσχώρησαν στὴ χριστιανικὴ πίστη, ἀλλὰ καὶ προσδέθηκαν ἄρρηκτα στὸ ἄρμα τῆς Ἀνατολικῆς Παράδοσης, τῆς Ὀρθοδοξίας.

Μελετώντας τὸ φαινόμενο καὶ ἀναζητώντας τοὺς βαθύτερους συντελεστὲς αὐτῆς τῆς ἐπιτυχίας, ἀσφαλῶς καὶ θὰ καταλήγαμε στὸ βέβαιο συμπέρασμα ὅτι ἡ μεταστροφή τῶν ἐν λόγω σλαβικῶν πληθυσμῶν πρὸς τὸ Χριστιανισμό ὀφειλόταν βασικὰ καὶ κύρια στὸ λυτρωτικὸ μήνυμα τοῦ θεοῦ κηρύγματος, τοῦ Εὐαγγελίου. Ὅμως γιὰ τὴ συγκεκριμένη μεταστροφή καὶ προσήλωσή τους στὸ βυζαντινὸ κήρυγμα καὶ τὴ βυζαντινὴ παράδοση οὐσιαστικὸ ρόλο διεδραμάτισαν καὶ ἄλλοι παράγοντες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ πιὸ ἀποτελεσματικὸς ἦταν ὁ παράγοντας **σλαβικὴ γλώσσα καὶ σλαβικὴ γραφή**. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ Βυζάντιο, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ Ρώμη, ὄχι μόνον ἀποδέχτηκε τὴ χρῆση τῆς σλαβικῆς γλώσσας στὴ λατρεία, ἀλλὰ καὶ ἀνέλαβε νὰ βοηθήσει στὴν καλλιέργεια καὶ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς, παράλληλα μὲ τὴν ἐπινόηση εἰδικῆς γι' αὐτὴ γραφῆς, προκειμένου νὰ τὴν καταστήσει ἱκανὴ νὰ ἀποτυπώσει τὸν θεοὺ λόγον καὶ τὰ λατρευτικὰ κείμενα τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ τεράστιο αὐτὸ σὲ κόπο, σὲ ὄγκο καὶ σημασία ἔργο συντελέστηκε στὶς μέρες τοῦ πατριάρχη Φωτίου καί, ὅπως γράφουν οἱ σλαβικὲς πηγές, κατ' ἐντολὴ τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Γ' ἀπὸ τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἀδελφοὺς Κύριλλο καὶ

Μεθόδιο⁵. Ἀναφέραμε στὸ τέλος καὶ μὲ ἰδιαίτερο τονισμὸ τὴν πληροφορία ποὺ μᾶς παρέχουν οἱ σλαβικὲς πηγές καὶ πιὸ συγκεκριμένα οἱ Βίοι τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, διότι παραδόξως σὲ καμιά ἀπ' αὐτὲς δὲν σημειώνεται κάποιος ρόλος τοῦ Φωτίου στὰ τόσο σημαντικὰ γεγονότα ποὺ συνέβαιναν στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, ἢ καλύτερα μὲ πρωτοβουλία τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου μνημονεύεται μόνο μία φορὰ στὸ Βίον τοῦ Κυρίλλου καὶ μάλιστα σὲ συνάφεια ἄσχετη μὲ τὰ μεγάλα αὐτὰ γεγονότα, ὅταν ὡς καθηγητὴς δίδασκε Διαλεκτικὴ καὶ Φιλοσοφία, στὸ πανεπιστήμιο τῆς Κωνσταντινούπολης, σημειώνοντας ὅτι τὰ μαθήματα αὐτὰ παρακολούθησε καὶ ὁ Κωνσταντῖνος (Κύριλλος)⁶. Τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου ἀπουσιάζει παντελῶς ἀπὸ τὸ Βίον τοῦ Μεθοδίου· ὑπονοεῖται μόνο στὴ φράση «ταῦτα ὁμοίως ἐποίησε καὶ ὁ πατριάρχης»⁷, ὅταν ὁ βιογράφος τοῦ Θεσσαλονικέως ἱεραποστόλου ἀφηγείται τὴν κατὰ τὸ ἔτος 881 ἐπιστροφή του στὴν Κωνσταντινούπολη (ὅπως εἶναι γνωστὸ οἱ ἅγιοι ἀδελφοὶ ἀναχώρησαν γιὰ τὴ σλαβικὴ Μοραβία τὸ 862)⁸, προκειμένου νὰ ἐκθέσει στὸν αὐτοκράτορα

5. Βασικὲς πηγές γιὰ τὰ συγκεκριμένα αὐτὰ γεγονότα, τῆς δημιουργίας τῆς σλαβικῆς γραφῆς καὶ τῆς μετάφρασης τῶν ἱερῶν κειμένων ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Κύριλλο καὶ Μεθόδιο, ἀποτελοῦν οἱ Βίοι τους, οἱ ὁποῖοι διασώθηκαν σὲ παλαιοσλαβικὴ γλώσσα. Ἐκδόσεις, καθὼς καὶ μεταφράσεις αὐτῶν τῶν Βίων σὲ διάφορες γλώσσες ἔχουν γίνει ἀρκετές. Ἀπὸ τίς σημαντικότερες ἐκδόσεις τῶν παλαιοσλαβικῶν αὐτῶν κειμένων εἶναι: τοῦ P. A. Lavron, *Materialy po istorii voznikovenija drevnejšej slavjanskoj pis'mennosti*, Hague-Paris 1966 (φωτοαναστ. ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ Trudy Slavjanskoj komisii, Akademii Nauk Sojuza Sovetskikh Republik, τ. I, Leningrad 1930) καὶ τῶν Fr. Grivec - Fr. Tomšić, *Constantinus et Methodius Thessalonicensis. Fontes, Radovi staroslavenskog Instituta*, knj. 4, Zagreb 1960, σελ. 95-167. Ἑλληνικὴ μετάφραση, ἀπὸ τὴ γερμανικὴ ἀπόδοση τῶν κειμένων αὐτῶν, πραγματοποιήθηκε ὁ ἀείμνηστος Ἰωάννης Ἀναστασίου, καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ. Βλ. Ἰ. Ε. Ἀναστασίου, Βίος Κωνσταντίνου-Κυρίλλου, Βίος Μεθοδίου (μετάφρασις), Βίος Κλήμεντος Ἀρχίδος, Ἐπιστημ. Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ, τ. ΙΒ', Θεσσαλονικὴ 1968, σελ. 113-200.

6. «Ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἐξέμαθε πᾶσαν τὴν Γραμματικὴν καὶ ἐδιδάχθη ὁμοίως καὶ τὰ ὑπόλοιπα μαθήματα. Ἐξέμαθε τὸν Ὅμηρον καὶ τὴν Γεωμετρίαν καὶ παρὰ τῶν Λέοντι καὶ τῶ Φωτίω Διαλεκτικὴν καὶ πάντας τοὺς κλάδους τῆς Φιλοσοφίας...». Ἀναστασίου, Βίος Κυρίλλου, Βίος Μεθοδίου, σελ. 121.

7. Ἀναστασίου, Βίος Κυρίλλου, Βίος Μεθοδίου, σελ. 159.

8. Βλ. Ἄντ.-Αἰμ. Ταχιάου, *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος*, Θεσσαλονικὴ 1992, σελ. 89-113.

τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἔργου του. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸν κατὰ ἑκατὸ χρόνια μεταγενέστερο Βίο τοῦ ἁγίου Κλήμη Ἀχρίδας, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀξιόλογους μαθητὲς τῶν ἱεραποστόλων, τὸν ὁποῖο ἔγραψε ὁ μετὰ ταῦτα ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδας Θεοφύλακτος (1078-1107)⁹. Καὶ ἐκεῖ, παρ' ὅλο πὸν γίνεται εἰδικὴ ἀναφορὰ στὴ φάση τῆς προεργασίας καὶ προπαρασκευῆς τῶν ἱεραποστόλων στὴν Κωνσταντινούπολη, πουθενὰ δὲν μνημονεύεται ὁ ἐν λόγῳ πατριάρχης.

Ἄναφερόμενοι πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια στὸ παράδοξο αὐτὸ φαινόμενο, ἀφοῦ συμφωνήσαμε μὲ τὴ θέση ὅτι τοῦτο ὀφειλόταν στὴ γνωστὴ ἀντίδραση τῶν δυτικῶν –στὴν περιοχὴ τῶν ὁποίων γράφτηκαν αὐτὰ τὰ κείμενα– στὸ ἄκουσμα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀντιπάλου τους Φωτίου, προσθέταμε καὶ τὸ στοιχεῖο τῆς βυζαντινῆς πρακτικῆς, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἐξωτερικὴ ἱεραποστολὴ φαίνεται νὰ ἀποτελοῦσε βασικὴ ὑποχρέωση τοῦ κράτους¹⁰. Αὐτὸ ἔδειξε τόσο ἡ περίπτωση τῆς Μοραβίας, πὸν διασώζουν οἱ σλαβικὲς πηγές, ὅσο καὶ ἡ περίπτωση τῆς Σερβίας, τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Ρωσίας, γιὰ τίς ὁποῖες κάνουν λόγο οἱ βυζαντινὲς πηγές. Ὁ αὐτοκράτορας εἶναι ἐκεῖνος πὸν ἀποφασίζει, σχεδιάζει καὶ μὲ τὰ ὄργανα καὶ τοὺς ἀνθρώπους του πραγματοποιεῖ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν ξένων αὐτῶν λαῶν. Οὔτε ὁμως αὐτὴ ἡ διαπίστωση δίνει ἀπάντηση στὸ κενό, στὴ βροντερὴ σιωπὴ τῶν πηγῶν, γιὰ τὸν κάποιον, τὸν ὁποῖο ρόλο τοῦ πατριάρχου καὶ ἐν προκειμένῳ τοῦ Μεγάλου Φωτίου στὰ τόσο σημαντικὰ γιὰ τὴν Ἐκκλησία γεγονότα τῶν ἡμερῶν του.

Ἄλλὰ ὁ ρόλος τοῦ Φωτίου δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπῆρξε οὔτε κάποιος οὔτε περιθωριακός. Θὰ πρέπει νὰ ἦταν βασικός, πρωτεύων καὶ καθοριστικός,

ὅπως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ἢ διαρροὴ μερικῶν ψηγημάτων ἀλήθειας, πὸν διέφυγαν μέσα ἀπὸ τὸ πέπλο τῆς σκοπιμότητας, τὴν ὁποία ὑπηρετοῦσαν οἱ χρονογράφοι καὶ βιογράφοι τῆς ἐποχῆς του. Διότι καὶ ἂν ἀκόμα δεχτοῦμε πὸς ὁ αὐτοκράτορας ἦταν ἐκεῖνος πὸν ἐξουσίαζε καὶ ἤλεγχε τὸ καθετὶ, πὸν εἶχε σχέση μὲ τὴν ἐξωτερικὴ ἱεραποστολὴ, δὲν θὰ μπορούσαμε ποτὲ νὰ ἀπαντήσουμε στὸ εὐλόγο καὶ σαφὲς ἐρώτημα: ποιὸς ἐπέτρεψε, πολὺ δὲ περισσότερο, ἔδωσε τὴν εὐλογία του γιὰ τὴ χρῆση τῆς σλαβικῆς γλώσσας στὴ λατρεία, εἰδικὰ σὲ κείνη τὴ συγκυρία, πὸν ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ Γ' δὲν φαίνεται νὰ ἦταν ἱκανὸς νὰ κατανοήσει καὶ νὰ σχεδιάσει μιὰ τόσο μεγάλη πράξη; Κανεὶς ἄλλος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν προκαθήμενο τῆς Ἐκκλησίας, δὲν εἶχε τέτοια ἀρμοδιότητα καὶ τέτοιο κύρος, ὥστε νὰ μὴ προκαλέσει τὴν ἀντίδραση κάποιας μερίδας πιστῶν. Καὶ ὁ πατριάρχης αὐτός, μὲ τὴν εὐρύτητα τοῦ πνεύματος¹¹, μὲ τίς ἀνεξίτητες θεωρίες καὶ ἀντιλήψεις, μὲ τὴν ὀξυδέρκεια καὶ τὴν ἱκανότητα ἀξιολόγησης τοῦ ἐν λόγῳ ἐγχειρήματος, ὑπῆρξε ὁ Μέγας Φώτιος. «Μόνο μιὰ πνευματικὴ φυσιογνωμία τῶν διαστάσεων τοῦ Φωτίου», γράφει καὶ ὁ ρώσος σχολιαστὴς Βίκτωρ Γκρηγκόροβιτς, «μποροῦσε νὰ συλλάβει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς τέλεσης τῆς χριστιανικῆς λατρείας στὴ σλαβικὴ γλώσσα»¹².

Πράγματι, ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἀναγνώριση τῆς σλαβικῆς γλώσσας ὡς ὄργανου ἀποδεκτοῦ καὶ ἱκανοῦ νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴ θεία λατρεία, ὑπῆρξε τὸ σημαντικότερο στοιχεῖο τοῦ ἀνοίγματος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς προσερχομένους στὸ Χριστιανισμὸ λαοὺς. Στὸ Βίο τοῦ Κυρίλλου καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ Γ', συνειδητοποιώντας τὸ μεγάλο γεγονὸς τῆς δημιουργίας ἀπὸ μέρους τοῦ ἁγίου εἰδικῆς γραφῆς γιὰ τὸ σλαβικὸ λαὸ τῆς Μοραβίας, ἔμπλεος χαρᾶς, φέρεται νὰ ἀπευθύνεται δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν ἡγεμόνα τους Ροστισλάβο καὶ νὰ τοῦ λέει: «Ὁ Θεὸς ... εἶδε τὴν πίστιν καὶ τὴν

9. Ἀναστασίου, *Βίος Κυρίλλου, Βίος Μεθοδίου*, σελ. 116-117 καὶ 162-184.

10. Βλ. Ἰ. Ταρνανίδη, Ὁ πατριάρχης Φώτιος καὶ ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ στοὺς Σλάβους, *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Μεγάλου Φωτίου, ἀρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως* (Πρακτικὰ ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου, 14-17 Ὀκτωβρίου 1993), Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 483-491, καθὼς καὶ Ὁ ρόλος τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου στὴ διαμόρφωση τοῦ αὐτοκεφάλου τῶν Σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν, *Μνήμη Ἰωάννου Εὐαγγ. Ἀναστασίου*, Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 539-564.

11. Πρβλ. Β. Ν. Τατάκη, Φώτιος, ὁ μέγας ἀνθρωπιστής. *Κυρίλλω καὶ Μεθοδίω τόμος ἐόρτιος ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ καὶ ἑκατοστῇ ἐτηρίδι*, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 79-111.

12. *Sobranie sočinenij V. I. Grigoroviča* (1864-1876), pod redakcej M. G. Popruženko, Odessa 1916, σελ. 19.

προσπάθειάν σου και ἀπεκάλυψε γραφή διὰ τὴν γλώσσαν σας... ἵνα και ὑμεῖς συγκαταλεχθῆτε μετὰ τῶν μεγάλων λαῶν, οἵτινες δοξάζουσι τὸν Θεὸν εἰς τὴν ἑαυτῶν γλώσσαν»¹³.

Ἄραγε, ἡ νεοελληνικὴ δὲν διαθέτει τὴν ἰκανότητα και δὲν ἔχει τὸ κύρος τῆς τότε σλαβικῆς, γὰρ νὰ ἔχει και ἀνάλογη τύχη, καθ' ὃν χρόνον ἔχει καταστῆ ἐπισημο ὄργανο τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους; Ἡ μήπως δὲν τὴν χωρίζει ἀπόσταση τόση ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλώσσα τῶν Γραφῶν και τῆς Λατρείας, ποῦ νὰ ἐπιτρέψει, ἂν ὄχι νὰ ἐπιβάλλει τὴ σταδιακὴ και προγραμματισμένη χρῆση τῆς, ἀφοῦ ἐκεῖνη ἡ γλώσσα, ἔστω και ἡ ἑλληνικὴ τῶν χρόνων τῆς Καινῆς Διαθήκης και ἡ τῶν κατοπινῶν αἰώνων, στὴν ὁποία ἔγραψαν οἱ πατέρες και οἱ ὑμνωδοὶ τῆς Ἐκκλησίας μας, εἶναι τόσο δυσνόητη και ξένη πρὸς τοὺς Νεοέλληνες; Ἐγνώριζε ὁ Φώτιος ὅτι παραχωρώντας στοὺς πλησιόχωρους σλαβικοὺς πληθυσμοὺς –διότι και αὐτοὶ τὴν ἴδια γλώσσα μὲ τοὺς Μοραβοὺς ὁμιλοῦσαν τότε– τὸ δικαίωμα νὰ λατρεύουν τὸ Θεὸ στὴ δική τους γλώσσα, στὴν οὐσία συνέβαλλε ἀποφασιστικὰ και ἀμετάκλητα στὴν πνευματικὴ τους ἀνεξαρτησία. Διότι οὐδεὶς ἀγνοεῖ, πολὺ δὲ περισσότερο ὁ συγγραφέας τοῦ «Λεξικοῦ» ἢ τῆς «Μυριοβίβλου» και τῶσων ἄλλων ἱστορικοφιλολογικῶν, θεολογικῶν, φιλοσοφικῶν και λοιπῶν μελετῶν Φώτιος, ὅτι ἡ γλώσσα ἀποτελεῖ τὴ ρίζα και τὸ γονίδιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεπηδάει και μὲ βάση τὸ ὁποῖο ἀναπτύσσεται ἡ ἰδιαιτερότητα και ὁ ξεχωριστὸς πολιτισμὸς κάθε κοινωνίας. Μὲ τὴν ἐνέργειά του ἐπομένως ἐκεῖνη ὁ πατριάρχης Φώτιος προαπεφάσισε και μὲ πλήρη γνώση τῶν συνεπειῶν αὐτῆς τῆς συμπεριφορᾶς ἐξασφάλισε ὄχι μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία, ἀλλὰ και τὴ μελλοντικὴ πνευματικὴ αὐτοτέλεια αὐτῶν τῶν λαῶν. Πράξη προφητικὴ, γενναϊὸς, μὲ διαχρονικὰ μηνύματα ποῦ ξεπερνοῦν ἀκόμα και τὰ σημερινὰ δεδομένα.

Τὸ ἐνδιαφέρον βέβαια και ἡ φροντίδα τοῦ Φωτίου γὰρ τὴν εἴσοδο τῶν εἰδωλολατρικῶν σλαβικῶν λαῶν στὸ Χριστιανισμὸ, γὰρ τὴν καθαρότητα τῆς πίστεως τους, ἀλλὰ και γὰρ τὴν ἀλλαγὴ τῆς συμπεριφορᾶς τους, φαίνεται πολὺ καθαρὰ στὴν ἐπιστολὴ

του πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας Βόρη¹⁴. Στὴ γνωστὴ αὐτὴ ἐπιστολὴ, δὲν καθρεφτίζεται μόνον ἡ ἀγαθὴ, εἰλικρινὴς και φιλελεύθερη διάθεσή του ἀπέναντι στὸν βούλγαρο ἡγεμόνα και στὸ βουλγαρικὸ λαό, ἀλλὰ διαφαίνεται ἐξ ἴσου καθαρὰ και ποιὸς ἦταν ὁ ρόλος τοῦ ἰδίου γὰρ τὴ μεταστροφή αὐτοῦ τοῦ λαοῦ στὸ Χριστιανισμὸ, καθὼς και γὰρ τὴν μετέπειτα τύχη και πορεία του.

Ἡ ὀρθότητα τῆς πίστεως τῶν Βουλγάρων, ποῦ ἀπασχολεῖ πρωτίστως τὸν πατριάρχη, καταλαμβάνει τὸ πρῶτο και μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιστολῆς. Ἐκεῖ, ἀνατρέχοντας στὶς ἑπτὰ οἰκουμενικὲς Συνόδους και ἐρμηνεύοντας τὸ ὀρθόδοξο χριστιανικὸ δόγμα, δίνει στὸ Βόρη και στὴν Ἐκκλησία του μιὰ σταθερὴ και ἀσφαλὴ βάση, προφανῶς γὰρ νὰ τοὺς προφυλάξει ἀπὸ τὰ ἀλλότρια κηρύγματα, ὅπως ἦσαν ἐκεῖνα τῶν δυτικῶν ἱεραποστόλων. Μάλιστα, ἡ ἀμεσότητα στὴ σχέση του μὲ τοὺς νεοφώτιστους, ποῦ δὲν ἐπιτρέπει καμιά ἀμφιβολία γὰρ τὸ ρόλο του στὸν προγραμματισμὸ και τὴν διεκπεραίωση τῆς ἱεραποστολικῆς διαδικασίας, φαίνεται ἀκόμα πιὸ ἔντονα στὴν ἐγκύκλια ἐπιστολὴ του «πρὸς τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀρχιερατικοὺς θρόνους»¹⁵, ἡ ὁποία γράφτηκε περὶ τὸ ἔτος 867 και ἀφοῦ πιά ὁ Βόρης εἶχε δεχθεῖ τοὺς μισσιοναριοὺς τῆς Ρώμης, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ πετύχαινε ἐκεῖθεν τὴν ἀναγνώριση τῆς Ἐκκλησίας του ὡς Πατριαρχείου.

Ἐκφράζοντας ὁ πατριάρχης τὸν προσωπικὸ του πόνο και τὴν πικρία του γι' αὐτὴ τὴν ἀναπάντεχη στροφή τῶν Βουλγάρων πρὸς τὴ «ἔσπερία», ἔγραφε χαρακτηριστικὰ: «Ἡ γὰρ τοιαύτη διήγησις, Εὐαγγελίων οὔσα ὑπόθεσις, εἰς κατήφειαν μετατίθεται, τῆς εὐφροσύνης και χαρᾶς εἰς πένθος τραπέισης και δάκρυα»¹⁶. Πενθεῖ λοιπὸν ὁ πατριάρχης και κλαίει,

14. Ἰ. Ν. Βαλέττα, *Φωτίου τοῦ σοφωτάτου και ἀγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἐπιστολαί*, Λονδίνο 1864, σελ. 200-248· Βασ. Λαούρδα, *A new letter of Photius to Boris*, Ἑλληνικά, XIII (1954), σελ. 264-266. Πρβλ. Κ. Νιχωρίτη, Ὁ Φώτιος στὴ Βουλγαρικὴ παράδοση και γραμματεία, *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου*, σελ. 622 και 627, καθὼς και *Οἱ ἅγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος, οἱ ἁγῶνες και τὸ ἔργο τους γὰρ τὴν ἐνταξὴ τῶν Σλάβων στὸ βυζαντινὸ πολιτισμὸ και τὰ ἑλληνικὰ γράμματα*, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 31-34, τοῦ ἰδίου.

15. Βαλέττα, ὁ.π.π., σελ. 165-181.

16. Βαλέττα, ὁ.π.π., σελ. 168.

13. Ἀναστασίου, *Βίος Κυρίλλου, Βίος Μεθοδίου*, σελ. 141.

διότι εἶναι δεμένος μετὰ τὸ νεοπαγὲς ποιμνιο, διότι εἶναι αὐτὸς ποὺ φρόντισε νὰ φτάσει καὶ σ' αὐτοὺς τὸ μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως. Δείγματα ὁμῶς σαφῆ τῆς ἀμεσης σχέσης του μετὰ ὅσα συμβαίνουν στὸ σλαβικὸ χῶρο καὶ τῆς ἀποφασιστικότητάς του νὰ ἐπαναφέρει τὸ βουλγαρικὸν ἔθνος στὴν ὀρθὴ πίστη μᾶς παρέχει πιὸ κάτω, λέγοντας: «Ἄλλ' ἐκείνους μὲν ἐθρηνήσαμεν τε καὶ θρηνοῦμεν, καὶ ἀνορθωθῆναι τοῦ πτώματος, οὐ δώσαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν ὑπνον, οὐδὲ τοῖς βλεφάροις νυσταγμόν· ἕως ἂν αὐτοὺς εἰς τὸ τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, εἰσελάσωμεν σκῆνωμα. Τοὺς δὲ νέους τῆς ἀποστασίας προδρόμους ... τούτους τοὺς ἀπατεῶνες καὶ θεομάχους συνοδικῆ καὶ θεία κατεκρίναμεν ψήφῳ»¹⁷.

Ἄν δὲ λάβει κανεὶς ὑπ' ὄψη του ὅτι αὐτὲς οἱ γραμμὲς γράφονταν τὴν ἴδια ἀκριβῶς περίοδο ποὺ οἱ ἀποσταλέντες στὴ μακρινὴ Μοραβία Κύριλλος καὶ Μεθόδιος ἀντιμετώπιζαν τὶς ἐπιθέσεις αὐτῶν γιὰ τοὺς ὁποίους ὀμιλεῖ τόσο σκληρὰ καὶ οἱ ὁποιοὶ δὲν ἀνέχονταν τὴ σλαβικὴ γλῶσσα στὸ κήρυγμα καὶ στὴ λατρεία καὶ ἀκόμα περισσότερο τὸν ἀνατολικὸ τύπο καὶ τὶς ἀνατολικὲς συνήθειες¹⁸, μπορεῖ εὐκολὰ νὰ ξεχωρίσει τὸ ρόλο καὶ τὴν ἀγωνία τοῦ πατριάρχου Φωτίου καὶ γιὰ τὴν τύχη τοῦ ὀρθόδοξου κηρύγματος στοὺς Σλάβους τῆς ἐσπερίας. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον ἐπίσης καὶ σημαντικὸ γιὰ τὸ θέμα μας εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ δεύτερο μέρος τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τὸ Βόρην, τὴν ὁποία ἀναφέραμε πιὸ πάνω, εἶναι ἀφιερωμένο στὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ πια ἡγεμόνα· τὸ ἐπιγράφει μετὰ τὸν τίτλο «τί ἐστὶν ἔργον ἄρχοντος». Ἐκεῖ, μετὰ βάση τῆ χριστιανικῆ ἠθικῆ καὶ δεοντολογίας τὸν συμβουλεύει νὰ συμπεριφέρεται μετὰ δικαιοσύνη, στοργῆ καὶ ἀγάπη πρὸς τοὺς ὑπηκόους του, νὰ ἀποφεύγει τοὺς κόλακες, νὰ ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθεια κ.λπ. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πῶς ἡ φροντίδα τοῦ πατριάρχου γιὰ τοὺς νεοφώτιστους δὲν περιορίζεται μόνο στὰ καθαρῶς θρησκευτικὰ τους καθήκοντα, ἀλλὰ μετὰ βάση τὴ νέα ἠθικὴ ἐπεκτείνεται

καὶ σὲ θέματα διοίκησης καὶ πολιτικῆς συμπεριφορᾶς.

Θὰ μπορούσαμε, μάλιστα, νὰ ἐπικαλεσθοῦμε καὶ ἄλλα παραδείγματα καὶ νὰ ποῦμε πολλὰ πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Ἐπειδὴ ὁμῶς δὲν μᾶς παίρνει ὁ χρόνος καὶ γιὰ νὰ μὴ μείνει μετέωρη κάποια σκέψη γιὰ ἀπερίσκεπτη καὶ ἀλόγιστη ἀνάμειξη τοῦ ἱεροῦ Φωτίου στὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς του, θὰ θυμίσουμε τὴν καθοριστικὴ ἀπάντηση ποὺ ἔδωσε στὸν πάπα Νικόλαο Α', ὅταν ἐκεῖνος τοῦ ἔθεσε θέμα ἐξάρτησης τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Τοῦ ἔγραψε, συγκεκριμένα, ἀφήνοντας καὶ μιὰ αἰώνια παρακαταθήκη γιὰ τοὺς μέλλοντες νὰ διαχειρίζονται παρόμοια θέματα: «τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μάλιστα γε τὰ περὶ τῶν ἐνοριῶν δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατεῖαις τε καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθεν»¹⁹. Ἀποτελοῦσε ἐκείνη ἡ θέση τοῦ Φωτίου μιὰ λογικὴ ἐκτίμηση καὶ παραχώρηση προτεραιότητος στὴν κοσμικὴ ἐξουσία σὲ θέματα διοικητικῆς διαίρεσης, προσαρμογῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐνοριῶν καὶ ἐπαρχιῶν πρὸς τὶς πολιτικὲς μεταβολὲς καὶ ἀνακατατάξεις. Εἶναι δὲ γνωστὸ, ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτὴ υἰοθετήθηκε ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἀπέκτησε καθολικὴ καὶ διαχρονικὴ ἰσχὺ καὶ ἀποτελεῖ μέχρι καὶ σήμερον ἓνα ἀπὸ τὰ βασικότερα κριτήρια στὶς ἐκκλησιαστικὲς διοικητικὲς μεταβολὲς, ποὺ ἀπὸ μικρὲς καὶ ἀσήμαντες μπορεῖ νὰ φτάνουν μέχρι καὶ τὴν παραχώρηση αὐτοκεφάλου σὲ ἐπὶ μέρους ἐκκλησιαστικὲς κοινότητες, ὅταν οἱ πνευματικὲς συνθῆκες τὸ ἐπιτρέπουν καὶ οἱ πολιτικὲς τὸ ἐπιβάλλουν²⁰.

Κλείνοντας τὸ κεφάλαιο τοῦτο, τῆς ἐνεργοῦ δράσης τοῦ πατριάρχου Φωτίου καὶ ἰδιαίτερα στὸν τομέα τῆς ἱεραποστολῆς πρὸς τὸ σλαβικὸ κόσμον, θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι καὶ ἡ νεότερη ἔρευνα, ἀκολουθώντας τὴν ὅπως ἀποδεικνύεται ἐπιφανειακῆ καὶ πλημμελὴ εἰκόνα ποὺ δίνουν οἱ πηγὲς –ὑπακούοντας σὲ σκοπιμότητες ἢ ἄλλες συγκυρίες– πε-

17. Βαλέττα, ὁπ.π., σελ. 175-176.

18. Βλ. Ἰ. Ταρνανίδη, Οἱ λατινικὲς ἀντιδράσεις στὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο τῶν ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, *Πτυχὲς τῆς Σλαβικῆς Ὀρθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 137-164.

19. Βαλέττα, ὁπ.π., σελ. 162.

20. Βλ. Κ. Βαβούσκου, Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Φωτίου εἰς τὸν τρόπον χειραφετήσεως αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Μεγάλου Φωτίου*, σελ. 451-459. Πρβλ. Ἰ. Ταρνανίδη, Τὸ αὐτοκέφαλο τῶν Σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν, *Πτυχὲς*, σελ. 210-222, ὅπου καὶ ἡ βασικὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ριορίστηκε στο να μελετήσει και προβάλλει τὸ ὄντως μεγάλο και λαμπρὸ ἔργο τῶν Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν Κυρίλλου και Μεθοδίου, ἀφίνοντας ὁμως στο περιθώριο και στην ἀφάνεια τὸ ρόλο ἐκείνου πού ἐμπνεύστηκε, πού σχεδίασε, πού ἔδωσε κύρος και ἐγκυρότητα στο ἔργο τῶν ἱεραποστόλων· ἐκείνου πού ἔδωσε θεολογικά ἐπιχειρήματα και ἐκκλησιολογικά στηρίγματα στο κήρυγμά τους²¹.

Ἐάν κατὰ τὸ στάδιο τῆς ζωντανῆς παρουσίας και δράσης του ἡ εἰκόνα τοῦ πατριάρχη Φωτίου ἔμεινε ἐν πολλοῖς ἄγνωστη ἢ ἔστω μιὰ συνηθισμένη βυζαντινὴ φιγούρα για τὸ σλαβικὸ κόσμο, παρ' ὅλο πού ἦταν ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐνσάρκωσε και διοχέτευσε στὶς κοινωνίες τους τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, τοῦ ἀλληλοσεβασμοῦ και τῆς εὐταξίας, με τὸν τρόπο πού ἐκθέσαμε πιὸ πάνω, ἡ μνήμη του, πού και αὐτὴ παρέμεινε σὲ ὑπνώττουσα κατάσταση ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες, ἀνέδειξε ὡς σημαντικότερο στοιχεῖο τῆς πρὸς τοὺς Σλάβους προσφορᾶς του τὴ σταθερὴ στάση του ἔναντι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τὰ ἔργα του, πιὸ διαδεδομένο και χρησιμοποιημένο στὸν ἀγῶνα τῶν σλάβων ὑπερασπιστῶν τῆς Ὁρθοδοξίας ὑπῆρξε τὸ «περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας»²². Τοῦτο μάλιστα ὀδήγησε μιὰ μεγάλη μερίδα ἐρευνητῶν στο να συσχετίσουν κάθε σλαβικὴ ἀναφορὰ στο θέμα τῆς «υἱοπατρικῆς αἵρεσης»²³ (τοῦ *filioque*) με τὴ συγκεκριμένη πραγματεία τοῦ Φωτίου και με αὐτὸ τὸν τρόπο να ἱκανοποιήσουν τὴν δικαιολογημένη πεποίθησή τους, ὅτι ὁ μέγας Φώτιος εἶχε ἄμεση ἐπαφή και με

τὸ κήρυγμα τῆς Κυριλλομεθοδιανῆς ἀποστολῆς. Παρόμοιες ἀπόψεις διατυπώθηκαν π.χ. σὲ σχέση και με τὸ παλαιοσλαβικὸ κείμενο «Ἐκθεση τῆς ὀρθοδόξου πίστεως», πού ἀποδίδεται στὸν Κωνσταντῖνο τὸ φιλόσοφο (τὸν ἅγιο Κύριλλο, φωτιστὴ τῶν Σλάβων). Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ συγγραφέας του ἀναφέρεται στο Σύμβολο τῆς Πίστεως και τὸ ἀποδίδει σὲ ἀπλούστερη μορφή. Τὸ ἴδιο συμβαίνει και σὲ σχέση με τὴν Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Μεθοδίου, τὴν ὁποία ἔγραψε ὁ μαθητὴς του Κων/νος Πρεσλάβας και τὴν ὁποία ὑπάρχουν οἱ πληροφορίες ὅτι ὁ Μεθόδιος ἐκήρυττε πῶς «ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται ὁ Παράκλητος και οὐχὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ἢ «τὸν Παράκλητον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον και οὐχὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ»²⁴.

Παρόμοιοι συσχετισμοὶ ἐκ μέρους τῶν ἐρευνητῶν γίνονται και σὲ σχέση πρὸς τὸ σλαβικὸ Πηδάλιο (*Kormčaja kniga*)²⁵, με βάση ἀκριβῶς τὶς ἀντιλατινικὲς θέσεις και ἐκφράσεις του, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁμως ἐπίσης ἀπουσιάζει τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου. Με τὴν ἴδια λογικὴ, βέβαια, θὰ ἔπρεπε να θεωρήσουμε τὸ ἐν λόγω ἔργο τοῦ Φωτίου και ὡς πηγὴ ἑνὸς μεγάλου μέρους τοῦ Βίου τοῦ Κλήμεντος Ἀχρίδας πού γράφτηκε, ὅπως εἶδαμε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνα. Καὶ ἐκεῖ γίνεται ἐκτενὴς λόγος για τὸ σκληρὸ ἀγῶνα τῶν ἱεραποστόλων προκειμένου να ἀντικρούσουν τὶς δυτικὲς κακοδοξίες περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος και ἐκ τοῦ Υἱοῦ²⁶. Τὸ περὶ τοῦ ὁμοῦ εἶναι ὅτι, ἐνῶ, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴ καθεαυτὴ τὴ θεματικὴ τοῦ συγγραφέα, πού ἀνάγει τὴν σκέψη τοῦ ἀναγνώστη στὸν πατριάρχη Φώτιο, και ἔτερα σημεῖα τῆς περιγραφῆς του, ἰδιαίτερα δὲ τὰ ἱστορικά, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στο ξεκίνημα τῆς ἱεραποστολικῆς δράσης τῶν δύο ἀδελφῶν, ὅπου ὁ

21. Ἐκτὸς τῶν ἐπώνυμων και γνωστῶν ἔργων τοῦ Φωτίου, ἡ ἱστορικὴ και λοιπὴ ἔρευνα ἀνακαλύπτει κάθε τόσο και νέα κείμενα, τὰ ὁποῖα με πειστικότητα ἀποδίδει στο μεγάλο πατριάρχη. Βλέπε π.χ. Κ. Ἀ. Μανάφη, Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἄγνωστοι ὀκτώηχοι κανόνες εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον, *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου*, σελ. 493-565. Για τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Φωτίου ἡ πλέον ἐμπειριστατωμένη μέχρι σήμερα μελέτη εἶναι ἡ περιλαμβανομένη ἐπὶ τὴν Εἰσαγωγὴ τῆς ἐλληνικῆς ἔκδοσης τῆς Πατρολογίας τοῦ J.-P. Migne (*Patrologia Graeca*) ἀναφορὰ ἐπὶ τῆς ζωῆς και τῆς ἔργου του ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Πισιδίας (ἀρχιεπίσκοπο πρ. Θυατείρων και Μ. Βρετανίας) κ. Μεθόδιο Φούγια. Βλ. *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. 101 (φωτοαναστ. ἐπανέκδοση, ἐπιμέλεια Ἰ. Κ. Διώτη), Ἀθῆναι 1991, σελ. λγ'-ριγ'.

22. Φούγια, ὁπ.π., σελ. ξγ'-ξδ' και σα'-σβ'.

23. Βλ. Κ. Γ. Νιχωρίτη, Σλαβικὲς μαρτυρίες για τὴ διδασκαλία τῶν ἁγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου για τὸ *Filioque*, *Οἱ ἅγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος*, σελ. 79-92.

24. Βλ. Κ. Νιχωρίτη, Ὁ Φώτιος ἐπὶ τὴ βουλγαρικὴ παράδοση, σελ. 624-625.

25. Βλ. Χρ. Λασκαρίδη, Ὁ Φώτιος ἐπὶ τὴ ρωσικὴ παράδοση και γραμματεία, *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου*, σελ. 574.

26. Βλ. Ἄντ. Παπαδοπούλου, Ὁ χαρακτήρας τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου τῶν ἁγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου και τὸ μῆνυμά του στο σήμερα, *Πρακτικὰ Συνεδρίου: Ἐορταστικὰ ἐκδηλώσεις πρὸς τιμὴν και μνήμην τῶν ἁγίων και ἀγαθῶν Κυρίλλου και Μεθοδίου τῶν Θεσσαλονικέων, φωτιστῶν τῶν Σλάβων* (10-15 Μαΐου 1985), Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 271-297.

πατριάρχης είναι ἀναμφισβήτητα παρῶν καὶ κατευθύνει ἰδεολογικά καὶ πρακτικά τὸ ἔργο τους, δίνουν συνεχεῖς ἀφορμὲς στὸν Θεοφύλακτο νὰ κάνει μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ Φωτίου, δὲν τὸ πράττει. Γιατί ἄραγε; Ὁ Θεοφύλακτος ζεῖ στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Α΄ Κομνηνοῦ καὶ ἡ Ἀχρίδα τότε ἀνήκει ἀσφαλῶς στὸ κλίμα τῆς Κωνσταντινούπολης²⁷. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἀναφορὰ στὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχη Φωτίου λογικά δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε πρόβλημα οὔτε γιὰ τὸν ἴδιο οὔτε γιὰ τοὺς ἀναγνώστες του. Μήπως θὰ πρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου πατριάρχη, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἐκθέσαμε λίγο πιὸ πάνω, εἶχε περιέλθει σὲ τέτοια δυσμένεια, ὥστε οἱ συγγραφεῖς νὰ χρησιμοποιοῦν τὶς ἀπόψεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματά του, ἀποφεύγοντας νὰ τὸν μνημονεύουν; Κάτι ποὺ συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς ἡσυχαστὲς συγγραφεῖς τοῦ 14ου αἰώνα Γρηγόριο Παλαμᾶ, Φιλόθεο Κόκκινο, Νεῖλο Καβάσιλα, ὅπως καὶ μὲ τοὺς θεολόγους τοῦ 15ου αἰώνα Ἰωσήφ Βρυέννιο, Γεννάδιο Σχολάριο ἢ Μάρκο Εὐγενικό, οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνται μὲ ὅμοια θέματα;²⁸.

Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ἔργα τοῦ Φωτίου, ἐκεῖνο ποὺ εἶχε σοβαρότερο ἀντίκτυπο στὸ σλαβικό κόσμο ἦταν τὸ νομοκανονικό. Λέγοντας δὲ νομοκανονικό ἔργο τοῦ Φωτίου, δὲν ἐννοοῦμε μόνον τὰ ὑπὸ μορφὴν «ἐρωτημάτων καὶ ἀποκρίσεων» ἢ «κρίσεων καὶ ἐπιλύσεων» γνήσια πονήματά του, ἀλλὰ καὶ ὄσες συλλογὲς γνήσια ἢ ψευδεπίγραφα διασώθηκαν ἐπ' ὀνόματί του. Καὶ τοῦτο ὄχι φυσικά μὲ σκοπὸ νὰ μεγαλοποιήσουμε τὴ δεδομένη καὶ ἐξακριβωμένη συμβολὴ τοῦ ἀνδρὸς στὸ νομοθετικό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ προκειμένου νὰ ἀξιολογήσουμε συνολικά τὸν ἀπόηχο τῆς προσωπικότητάς του μέσα ἀπὸ τὸν σημαντικότερο καὶ καθοριστικό γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ αὐτὸν τομέα.

Στὸν τομέα αὐτὸ συμβαίνει, ἴσως ὄχι τυχαῖα, κάτι τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο μὲ ὅσα ἐκθέσαμε προηγουμένως γιὰ τὴν τύχη τῆς φήμης ποὺ τοῦ ἐξασφάλισαν τὰ ἀντιλατινικά του κείμενα· σχετικὰ ἐνωρίς, ἀπὸ τὸν 13ο αἰώνα ἤδη, κάποιες κανονικὲς συλλογές, ἐξασφαλίζοντας κύρος ἀπὸ τὸν ἀπόηχο τῆς δικῆς του αὐθεντίας, κυκλοφόρησαν καὶ σὲ σλαβικὴ μετάφραση.

Τοῦτο π.χ. συνέβη μὲ τὸν φερόμενο ὡς Νομοκάνονα τοῦ Φωτίου, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἡ ἔρευνα ἀπέδειξε, δὲν ἀποτελεῖ παρὰ τὴν δευτέρη καὶ ἀναθεωρημένη ἔκδοση τοῦ Νομοκάνονα σὲ 14 τίτλους, ποὺ ἀνήκει σὲ παλαιότερη ἐποχὴ²⁹. Ἡ σύνδεσή του μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου ὀφείλεται σαφῶς στὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ αὐτὸν ἐγινε ἡ νέα ἐπεξεργασία καὶ ἔκδοσή του, ὅπως καὶ ἡ προσθήκη στὴ συλλογὴ αὐτὴ τῶν Κανόνων τῆς Πενθέκτης καὶ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, μαζί μὲ τοὺς Κανόνες τῶν τοπικῶν Συνόδων τῆς Κωνσταντινούπολης, τοῦ 861 καὶ 879 καὶ τῆς περὶ σιμωνείας ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχη Ταρρασίου³⁰. Ἔτσι, ὁ ἐν λόγω Νομοκάνονας, χωρὶς νὰ εἶναι πρωτότυπο πόνημα τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, ὑπῆρξε προῖον δικῶν του ἐπιλογῶν, προσθηκῶν καὶ συνολικῆς σύνθεσης, ὥστε νὰ φέρει πράγματι τὴ σφραγίδα του καὶ ὄχι ἄδικα τὸν ἀπόηχο τῆς αὐθεντίας του. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, περιβεβλημένος μὲ τὸ κύρος τῆς προσωπικότητάς του πατριάρχη Φωτίου, ἴσχυσε καὶ κατηύθυνε τὰ ἐκκλησιαστικά πράγματα ὄχι μόνον στὸ ἐσωτερικό, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλοκληρο τὸν ὁμόδοξο σλαβικό κόσμο.

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκει ὁ σερβικός Νομοκάνονας, ὁ ὁποῖος μεταφράστηκε στὴ Θεσσαλονίκη μὲ τὴ φροντίδα τοῦ νεοεκλεγέντος πρώτου ἀρχιεπισκόπου τῶν Σέρβων Σάββα Νέμανιτς. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ γιὸς τοῦ ἡγεμόνα τῆς Σερβίας Σάββας, ὁ

27. Βλ. Ζακυθινοῦ, *Βυζαντινὴ ἱστορία*, σελ. 503 κ.έ. Πρβλ. Iv. Snegarov, *Istorija na Ohridskata arhiepiskopija*, τ. 1, Sofija 1995 (φωτοαναστ. ἐπανεκδόση ἀπὸ τὴν πρωτότυπη τοῦ 1924), σελ. 65-78 καὶ Ἰ. Ταρνανίδη, Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδας ἀνάμεσα στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ στὸ σλαβικό κόσμο, Ἡ Μακεδονία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων [Πρακτικά Συνεδρίου, 14-20 Δεκεμβρίου 1992, Θεσσαλονίκη], ὑπὸ ἔκδοση.

28. Πρβλ. Χρήστου, *Ἡ μνήμη τοῦ ἱεροῦ Φωτίου*, σελ. 144.

29. Βλ. V. Benešević, *Kanoničeskij Sbornik XIV titulov so vtoroj četverti VII veka do 883 g.*, S-Peterburg 1905, passim. Πρβλ. Φούγια, ὅπ.π., σελ. μζ'-μθ' καὶ Μ.Μ. Πέτροβιτς, Ὁ Νομοκάνων εἰς 14 τίτλους καὶ οἱ βυζαντινοὶ σχολιαστές. Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν θεμάτων περὶ σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας καὶ τῶν ἐπισκόπων Παλαιᾶς καὶ Νέας Ρώμης, Ἀθῆναι 1970, σελ. 39.

30. Πρβλ. Χαρ. Κ. Παπαστάθη, *Τὸ νομοθετικὸν ἔργον τῆς Κυριλλομεθοδιανῆς ἱεραποστολῆς ἐν Μεγάλῃ Μοραβίᾳ*, [Ἑλληνικὴ Ἑταιρεία Σλαβικῶν Μελετῶν 2], Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 57.

ὁποῖος ἐμόναζε στό Ἅγιον Ὅρος, πρωταγωνίστησε καί πέτυχε νά προαγάγει κατά τή δεύτερη δεκαετία τοῦ 13ου αἰώνα τή Σερβική Ἐκκλησία σέ αὐτοκέφαλη Ἀρχιεπισκοπή. Ὁ Σάββας, ὁ ὁποῖος διατηροῦσε φιλικούς δεσμούς μέ τόν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, Κωνσταντῖνο Μεσοποταμίτη, πέρασε μετά τή χειροτονία του ἀπό τήν πόλη καί ἐκεῖ φρόντισε νά γίνει ἡ σερβική μετάφραση τοῦ Νομοκάνονα, τόν ὁποῖο καί πῆρε μαζί του γιά τή σωστή διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας του³¹. Πολύ πιθανό ὁ Νομοκάνονας αὐτός, μέ τή σλαβική του πιά μορφή, νά πέρασε καί στή βουλγαρική πλευρά καί λίγο ἀργότερα νά συμπεριελήφθη καί στό ρωσικό Πηδάλιο, τὸ γνωστό μέ τόν τίτλο *Kormčaja kniga*³⁵.

Ἡ συμβολή ὁμως τοῦ πατριάρχη Φωτίου στή σύνταξη ἀκόμα καί τοῦ πρώτου σλαβικοῦ Νομοκάνονα, πού πραγματοποιήθηκε ἀπό τόν ἱεραπόστολο ἅγιο Μεθόδιο, θά πρέπει νά θεωρηθεῖ βεβαία. Καί τοῦτο, παρ' ὅλο πού ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι ὁ Μεθόδιος μετέφρασε γιά τή χριστιανική Ἐκκλησία τῆς Μοραβίας ὄχι τή συλλογή τοῦ Φωτίου, ἀλλά τή Συναγωγή ἐκ 50 κεφαλαίων τοῦ πατριάρχη Ἰωάννη Σχολαστικοῦ³².

Ἡ θέση καί ἡ πεποιθήσή μας αὐτή ἐδράζεται ἐπὶ πραγματικῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα δὲν μποροῦν νά ἀγνοηθοῦν στή συγκεκριμένη περίπτωση. Πρῶτο δεδομένο, βασικό γιά τήν περίπτωση ἐπιλογῆς τῶν ἱερῶν κανόνων καί τῆς ἐπίσημης χρήσης τους στή διοίκηση μιᾶς νεοπαγῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἦταν ἐκεῖνη τῆς Μοραβίας, θά πρέπει νά θεωρήσουμε τήν βεβαίη ἀνάμειξη τῆς πατριαρχικῆς αὐθεντίας. Παρ' ὅλη τήν πρωτοβουλία, τήν οὐσιαστική συμβολή καί τήν ἐπιτόπια προσαρμογή τήν ὁποία πραγματοποίησε ὁ ἅγιος Μεθόδιος, ὡς ἀρχιεπίσκοπος πλέον Μοραβίας, δυσκολευόμαστε νά πιστέψουμε πῶς οἱ ἐπιλογές σ' αὐτόν τόν τομέα ἦσαν καθ' ὀλοκληρίαν δικές του. Καί τοῦτο, γιατί σύμφωνα μέ τὸ Βίο του τή μετάφραση τοῦ Νομοκάνονα τήν ἔκαμε ὁ ἅγιος ἀμέ-

σως μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη³³, ὅπου ὅπως εἶδαμε εἶχε μεταβεῖ περὶ τὸ ἔτος 881 ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ αὐτοκράτορα, προκειμένου νά παρουσιάσει τὰ ἀποτελέσματα τοῦ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἔργου του καί νά λάβει ἐνισχύσεις, ἐπιβεβαίωση καί στήριξη στόν περαιτέρω ἀγῶνα του. Ἡ χρονική στιγμή, στήν ὁποία ὁ βιογράφος τοποθετεῖ τή μετάφραση τοῦ Νομοκάνονα, δηλαδή ἀμέσως μετά τίς ἐπαφές πού εἶχε ὁ ἅγιος στήν Κωνσταντινούπολη μέ τήν πολιτική καί ἐκκλησιαστική ἡγεσία, ἐν προκειμένῳ δὲ μετά τοῦ πατριάρχη Φωτίου, μᾶς ἐπιτρέπουν νά θεωρήσουμε βεβαίη –καί τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ δεύτερο δεδομένο γιά τή στήριξη τῆς ἀποψῆς μας– τήν συμβολή τοῦ φυσικοῦ προϊσταμένου του στήν ἐπιλογή τοῦ συγκεκριμένου Νομοκάνονα γιά τή νέα σλαβική Ἀρχιεπισκοπή.

Ἐπὲρ αὐτῆς τῆς ἀποψῆς συνηγορεῖ καί ἡ ἀνεπιβεβαίωτη βέβαια πληροφορία, ὅτι κατά τήν μετάβασή του στή Ρώμη, τὸ ἔτος 879, ὁ Μεθόδιος ἔλαβε ἀπὸ τὸν πάπα Ἰωάννη Η' καί μιὰ συλλογή Κανονικοῦ δικαίου³⁴. Ἐὰν αὐτὸ ἀληθεύει, δείχνει σαφῶς τήν ἰδιαίτερη φροντίδα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας καί τήν προσωπική παρέμβασή της γιά τὸ εἶδος καί τή συγκεκριμένη κανονική συλλογή πού ἐπρόκειτο νά χρησιμοποιηθεῖ σέ μιὰ νεοπαγῆ ἐκκλησιαστική κοινότητα. Μιὰ τέτοια φροντίδα δὲν θά μπορούσαμε νά τὴ θεωρήσουμε λογική καί ἀναμενόμενη ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο προερχόταν καί μέ τὸν ὁποῖο διατηροῦσε συνεχῆ ἐπαφή ὁ ἱεραπόστολος Μεθόδιος.

Ἄν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, καί ἐμεῖς τὸ πιστεύουμε ἀπόλυτα αὐτό, τότε θά πρέπει νά σημειώσουμε σέ σχέση μέ τὸν ἐπιλεγέντα γιά τοὺς Μοραβίους Νομοκάνονα καί τήν ἐξῆς ἐσωτερική, στό περιεχόμενό του, παρέμβαση τοῦ Φωτίου, πού εἶναι ἰδιαίτερα ἄξια προσοχῆς: δὲν περιελήφθησαν οἱ Κα-

31. Βλ. Dj. Sliperčević, *Istorija srpske pravoslavne crkve*, knj. 1, München 1962, σελ. 91-95 καί 206-208. Πρβλ. Ἰ. Ταρνανίδη, *Ἱστορία τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 44.

32. Βλ. Παπαστάθη, *Τὸ νομοθετικὸν ἔργον*, σελ. 43 κ.έ., ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

33. Ἀναστασίου, *Βίος Κυρίλλου, Βίος Μεθοδίου*, σελ. 159: «Τότε ἐπίσης μετέφρασεν ἓνα Νομοκάνονα –δηλαδή βιβλίον νόμων– καί συγγράμματα τῶν Πατέρων».

34. Βλ. ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Ἰωάννη Η' πρὸς τὸν Μοραβὸ ἡγεμόνα Svjatopulk, «*Industriae tuae*», *Magnae Moraviae Fontes Historici III*, Pragae-Brunae 1966, σελ. 207.

νόνες γ', δ' και ε' τῆς ἐν Σαρδικῇ Συνόδου, πού σύμφωνα μέ τούς δυτικούς ἐρμηνευτές ἀπένευμαν στόν πάπα τῆς Ρώμης τὸ ἔκκλητον, οὔτε ὁμως και οἱ κανόνες τῶν Συνόδων και τὰ θεσπίσματα τῶν αυτοκρατόρων Θεοδοσίου Β' και Ὀνωρίου, μέ τὰ ὁποῖα ἀποδίδονταν στόν πατριαρχικό θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης τὰ «ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς» πρὸς ἐκεῖνα τοῦ πάπα³⁵.

Παρ' ὅλο δὲ πού ἡ ἐπιλογή αὐτὴ ἀποδόθηκε ἀπὸ τούς εἰδικούς ἀναλυτές στόν ἴδιο τὸ Μεθόδιο και ἐρμηνεύθηκε ὡς διπλωματική του ἐνέργεια, προκειμένου νὰ μὴ θίξει καμιὰ πλευρὰ και νὰ προστατέψει τὸ κήρυγμά του στὴ Μοραβία, ἐμεῖς θὰ τολμούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς τίποτε δὲν ἐγινε χωρὶς νὰ λάβει γνώση, γιὰ νὰ μὴ ποῦμε, χωρὶς νὰ ὑποδειχθεῖ ἀπὸ τὸν πνευματικό προϋστάμενο τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου και αὐτοῦ τοῦ Μεθοδίου, Φώτιο.

Στὴ σειρά τῶν ἔργων τοῦ Φωτίου πού μεταφράστηκαν στὴ σλαβική, διαβάστηκαν ἀπὸ τὸ σλαβικό κοινὸ και εἶχαν κάποια ἐπιρροή στὴ διαμόρφωση τῆς πνευματικῆς του φυσιογνωμίας, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀπαριθμήσουμε και μιὰ σειρά ὀλόκληρη ἄλλων³⁶, πού ὁμως τὰ θεωροῦμε δευτερεύοντα και ἐπειδὴ ὁ χρόνος δὲν μᾶς παίρνει τὰ ἀφήνουμε γιὰ τὴν ὥρα στοῦ περιθώριου, προκειμένου νὰ προχωρήσουμε στὴν τρίτη και τελευταία ἐνότητα τῆς σημερινῆς μας ὁμιλίας, ὁ ὁποῖα ὅπως προείπαμε εἶναι ἀφιερωμένη στὴν ἔκταση τῆς τιμῆς τοῦ Φωτίου ὡς ἁγίου στοῦ σλαβικό κόσμο. Στὸ σλαβικό χῶρο, θὰ λέγαμε εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, συμβαίνει κάτι ἀνάλογο μέ αὐτὸ πού συνέβη και συμβαίνει και στόν ἑλληνικό. Βέβαια, ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ποῦμε πὼς ἡ ταύτιση δὲν εἶναι ἀπόλυτη οὔτε χρονικά οὔτε ποιοτικά οὔτε ποσοτικά. Καὶ αὐτὸ δείχνει ὅτι οἱ λόγοι, τὰ κίνητρα, ἀλλὰ και οἱ ἀφορμὲς γιὰ τὴν ἀπόδοση τιμῆς στὴ μνήμη τοῦ ἁγίου δὲν εἶναι οἱ ἴδιοι στὴ μία και στὴν ἄλλη πλευρά. Χοντριά, σπεύδουμε νὰ ἐπεξηγήσουμε ὅτι

στόν ἑλληνικό χῶρο, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου του –κοινὸ σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ ὅλους τούς πιστούς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ γένος, φυλὴ, σύνορα και ἀποστάσεις–, ὁ Φώτιος ὑπῆρξε ὁ σοφὸς ἐπιστήμονας ὁ ὁποῖος ἀνέσυρε ἀπὸ τὴν ἀφάνεια, μελέτησε, σχολίασε και διέσωσε πλῆθος ἀρχαίων κειμένων, ποικίλου περιεχομένου και μᾶς ἄφησε τὴ Μυριόβιβλο, τὸ Λεξικό και ἄλλες πραγματεῖες πολὺ σημαντικές· ἀκόμα, κυβέρνησε μέ ἐπιτυχία τὸ σκάφος τῆς Ἐκκλησίας και ἔδωσε λύσεις σὲ ποικίλα ἐσωτερικά και ἐξωτερικά προβλήματα· προστάτεψε τὸν οἰκουμενικό Θρόνο ἀπὸ τίς παπικές ἀξιώσεις κ.λπ. Ἐνα μεγάλο μέρος ἀπὸ αὐτὲς τίς δραστηριότητες τοῦ πατριάρχη δὲν εἶχαν κάποιο ἄμεσο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ σλαβικό στοιχεῖο και γι' αὐτὸ ἐμειναν ἀγνωστες και δὲν ἐπηρέασαν τὴν πρὸς τὰ ἐκεῖ φήμη μου. Γιὰ τούς Σλάβους ἡ μνήμη του βασίστηκε στὴν πολεμική του κατὰ τῆς λατινικῆς ἐκτροπῆς ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη πίστη (κατὰ τοῦ filioque) και ἀπὸ τὸν, ἔστω και ὑποκρυπτόμενο, ρόλο του στοῦ νὰ γνωρίσουν τὸ Εὐαγγέλιο και τὴ Χριστιανικὴ πίστη, καθὼς και ἀπὸ τὸ νομοκανονικό του ἔργο, πού ἀποτελοῦσε τὴν ἐσωτερικὴ νομοθεσία και τὸ θεμέλιο τῆς ἐν τῷ κόσμῳ πολιτείας τῶν πιστῶν. Ὅπως εἶναι φανερό, ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν ἐν λόγω προσφορά τοῦ πατριάρχη στοῦ σλαβικό κόσμο δὲν θὰ μπορούσε, ἀντίστοιχα, νὰ ἔχει τὴν ἴδια βαρῦτητα και τὸν ἴδιο ἀντίκτυπο και στόν ἑλληνικό χῶρο.

Παρ' ὅλα αὐτὰ, ὅ,τι συμβαίνει στόν ἑλληνικό χῶρο, μέ τὴ συντήρηση τῆς μνήμης του μέσω τῶν «Λεξιοναρίων»³⁷, τὸ αὐτὸ περίπου παρατηρεῖται και στὴ σλαβική πλευρά, ὅπως ἀποδεικνύουν νεότερες ἐρευνες³⁸. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ποῦμε πὼς ἡ σλαβική παράδοση μᾶλλον ἀποτελεῖ μιὰ τυπικὴ ἀπομίμηση τῶν ἑλληνικῶν ἀγιολογικῶν κειμένων.

Ἡ μνήμη τοῦ Φωτίου, ὡς ἁγίου ἀλλὰ και μεγάλου και φωτισμένου ἀνδρός, ὅπως εἶναι γνωστό, τε-

35. Βλέπε σχετικὰ Παπαστάθη, *Τὸ νομοθετικὸν ἔργον*, σελ. 57-58.

36. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελοῦν οἱ λόγοι τοῦ Φωτίου «εἰς τὴν ἐφοδὸν τῶν Ρώσ». Σχετικὰ σχόλια και ἐκτενὴ ἀναφορὰ μέ τὴν ἀντίστοιχη βιβλιογραφία βλ. Χρ. Λασκαρίδη, *Ὁ Φώτιος στὴ ρωσικὴ παράδοση και γραμματεία*, σελ. 585-600· ἡ βιβλιογραφία στίς σελίδες 601-608.

37. Βλ. Θ. Ξ. Γιάνκου, *Ὁ κύκλος τῶν ἐορταζομένων ἁγίων και οἱ Κύπριοι ἅγιοι*. Προσέγγις τῆς τάξεως μέ βάση τούς κανόνες και τὰ Λεξιονάρια, *Κανόνες και Λατρεία*, Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 117 και ὑποσ. 50.

38. Νιχωρίτης, *Ὁ Φώτιος στὴ βουλγαρικὴ παράδοση*, σελ. 627 και *Οἱ ἅγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος*, σελ. 34-38 και 39-45 τοῦ ἴδιου.

λικὰ ἀναδύεται κατὰ τὸν 16ο αἰώνα, μέσα ἀπὸ τὴν ἀντιπαλότητα καὶ τὴν ἰδεολογικὴ σύγκρουση μεταξὺ Διαμαρτυρομένων καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν. Ἐναζητώντας ἐπιχειρήματα κατὰ τῶν παπικῶν αὐθαιρεσιῶν οἱ Διαμαρτυρόμενοι ἀνακάλυψαν τὸν Φώτιο, τοῦ ὁποῦ ἐξετίμησαν καὶ πρόβαλαν τὴν ἀντίσταση στὶς παπικὲς κυριαρχικὲς ἀξιώσεις. Ἐπὶ ὀρθόδοξη πλευρὰ, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Π. Χρήστου, «πλὴν τῶν ἀξιολογῶν σημειωμάτων στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ Μελετίου Μήτρου (1783), καὶ στὰ ρωσικὰ ἐγχειρίδια ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ γραμματολογίας, εἰδικὲς μελέτες ἄρχισαν νὰ ἀφιερώνονται ἀμέσως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 19ο αἰῶνος, καὶ ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν ἐλληνοὐκράينو»³⁹. Στὸ ρωσικὸ ὅμως χωρὸ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Φώτιο ἀρχίζει κατὰ ἓνα περίπου αἰῶνα νωρίτερα καὶ συμπίπτει μὲ τὶς ζυμώσεις πού λαμβάνουν χώρα στὴ Δύση. ἤδη στὰ 1519 ὁ Μάξιμος ὁ Γραικός, στὴν προσπάθειά του νὰ ἀντικρούσει τὶς αἰρετικὲς ἀπόψεις τῶν Δυτικῶν, στὸ «Λόγο τοῦ κατὰ τῶν Λατίνων» ἀνατρέχει στὸν Φώτιο καὶ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ «περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας» ἀντιλατινικὸ τοῦ ἔργο ἐπιχειρήματα. Καὶ δὲν ἀρκεῖται μόνο σ' αὐτό· ἀναφέρεται ἐκτενῶς καὶ στὸ βίβιο τοῦ πατριάρχου, στοὺς ἀγῶνες του καὶ ἀναδημοσιεύει τὶς ἐπιστολές του, πρὸς τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀρχιεπισκοπικοὺς Ἱερόνους, πρὸς τὸν πάπα Ἰωάννη Η' καὶ πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀκυλῆας. Ὁ Μάξιμος Γραικός εἶναι ἐπίσης ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐπαναφέρει στὴν ἐπικαιρότητα καὶ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Βόρη⁴⁰. Τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ συνιστᾷ καὶ στὸν τσάρο Ἰβάν Δ'. Ἔτσι, ὁ ἐν λόγῳ Ἕλληνας λόγιος, πού ἔζησε καὶ ἐργάστηκε στὴ Ρωσία τὸ 16ο αἰῶνα, ἄνοιξε διὰ πλάτα τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἐπανασύνδεση τῆς μνήμης τῶν Ρώσων μὲ τὸν ἱερό Φώτιο, ὁ ὁποῖος λίγο ἀργότερα, ὅταν θὰ ἀρχίσει ἡ πιὸ θερμὴ ἐνασχόλησή τους μὲ τὸ πρόσωπό του σὲ σχέση μὲ τὸ δικό τους παρελθόν, θὰ συνδυαστεῖ καὶ μὲ μεταγενέστερα τῆς ἐποχῆς του σημαντικὰ γεγονότα (π.χ.

βάπτισμα τοῦ ἡγεμόνα Βλαδίμηρου, πού ἔλαβε χώρα τὸ 988, ἓναν αἰῶνα μετὰ) ὡς ἐκδήλωση ἀναγνώρισης καὶ μεγάλου σεβασμοῦ⁴¹.

Ἀπὸ τὸ 19ο αἰῶνα πάντως καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἀναφορὰ τῶν Ρώσων στὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Φωτίου εἶναι τόσο πυκνὴ καὶ ἐνθουσιώδης, ὥστε νὰ διευρύνεται ὁ κύκλος τῶν μεταφραζομένων στὴ γλώσσα αὐτῆς ἔργων του καὶ νὰ θεωρεῖται ἀπὸ τὸ σλαβικὸ στοιχεῖο ὡς ἀνάδοχος τοῦ σλαβικοῦ γένους.

Γιὰ τὶς ὑπόλοιπες σλαβικὲς χώρες καὶ τὶς σλαβικὲς Ἐκκλησίες δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ βροῦμε κάτι ἀντίστοιχο στὴ χρονικὴ περίοδο τοῦ 16ου ἢ τοῦ 19ου αἰῶνα. Εἶναι δὲ τοῦτο φυσικὸ, ἀφοῦ τόσο οἱ Βούλγαροι ὅσο καὶ οἱ Σέρβοι μέχρι καὶ τὸ 19ο τελοῦσαν ὑπὸ τουρκικὸ ζυγὸ καὶ τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τῶν λαῶν αὐτῶν ἦταν σχετικὰ χαμηλὸ γιὰ τέτοιες ἀναζητήσεις. Στὴ Σερβία μάλιστα τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνα, ὅταν ἡ λατινικὴ προπαγάνδα, συνεπικουρούμενη καὶ ἀπὸ τὴν αὐστριακὴ κρατικὴ βία, ἀπειλοῦσε νὰ ἀποσταθεροποιήσει τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ πίστη καὶ παράδοση τοῦ λαοῦ, ἡ πνευματικὴ ἡγεσία στράφηκε μὲν πρὸς τὸν Ἕλληνοισμὸ, ἐχρησιμοποίησε ὅμως τὰ ἐκλαϊκευτικὰ Ἕλληνοκείμενα τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἦταν ἡ «Πέτρα σκανδάλου» τοῦ Ἡλία Μηνιάτη, ἀλλὰ καὶ τὰ «Ἀπομνημονεύματα τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας» τοῦ Σιλβέστρου Συροπούλου⁴² κ.λπ.

Ἡ μορφή τοῦ ἱεροῦ Φωτίου βρισκεται τὰ τελευταία χρόνια –ὄχι τυχαία– στὴν ἐπικαιρότητα, τόσο στὸν Ἕλληνοὐκράينو, ὅσο καὶ στὸ σλαβικὸ ἀλλὰ καὶ στὸν πανορθόδοξο χωρὸ καὶ ὄχι μόνο. Ἡ περὶ αὐτὸν γνῶση μας συμπληρώνεται ἀπὸ τὶς νεότερες ἐρευνες καὶ ἡ ἐκτίμηση στὸ πρόσωπό του διογκοῦται, ἀφοῦ καὶ τὰ μηνύματα πού ἐκπέμπει πρὸς κάθε κατεύθυνση εἶναι ἐπίκαιρα, διαχρονικά, βαθιὰ ἀνθρώπινα καὶ συνάμα ἀσύλληπτα ὑψηλοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου. Ἐπάνω σ' αὐτὴ τὴν ἀναστροφικὴ καλλιέργεια καὶ πορεία τῆς πανορθόδοξης μνήμης, πού λές

39. Χρήστου, *Μνήμη ἱεροῦ Φωτίου*, σελ. 147.

40. Βλ. Λασκαρίδη, *Ὁ Φώτιος στὴ ρωσικὴ παράδοση*, σελ. 574-575.

41. Λασκαρίδη, ὁ.π.π., σελ. 584.

42. Βλ. Ἰ. Ταρνανίδη, *Τὰ προβλήματα τῆς μητροπόλεως Καρλοβικίων καὶ ὁ Jovan Rajić (1726-1801)*, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 108 κ.έ.

καὶ πασχίζει νὰ ἐξιλεωθεῖ γιὰ τὴν προηγούμενη συμπεριφορά της, θὰ εἶχε κανεὶς πολλὰ νὰ πει καὶ νὰ παρατηρήσει. Ἐπιτρέψτε μου, ὁμως, κλείνοντας τὴ σημερινή μου ἀναφορὰ στὴ σλαβική ἀποτίμηση τοῦ ἔργου καὶ τῆς προσωπικότητας τοῦ Φωτίου, νὰ ἀφήσω τὸ ρόλο αὐτὸ σὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς πιὸ βαθυστόχαστους θεολόγους καὶ σύγχρονους πατέρες τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας. Συντάσσοντας τὸ Συναξάρι τῆς 8ης Φεβρουαρίου ὁ π. Ἰουστίνος Πορονιέ, γράφει μεταξὺ πολλῶν ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς: «Βίος τοῦ ἁγίου καὶ ἰσαποστόλου πατρὸς ἡμῶν Φωτίου τοῦ Μεγάλου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ὁμολογητοῦ», καὶ μετὰ ἀπὸ μιὰ μικρὴ εἰσαγωγή, στὴν ὁποία σημειώνεται ὅτι ἡ «διδασκαλία καὶ ἡ ὑπεράσπιση τῆς ὀρθῆς πίστεως» ἀποτελεῖ τὴν πιὸ μεγάλη ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες ἀρετές, συνεχίζει: «Ἀνάμεσα στοὺς ἀρχαίους μεγάλους Πατέρες οἱ μεγαλύτεροι ἐραστές τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ τῆς Θείας Ἀλήθειας ἦσαν οἱ ἅγιοι Μέγας Ἀθανάσιος καὶ Μέγας Βασίλειος. Μετὰ δὲ ἀπ' αὐτοὺς πολλοὶ ἄλλοι ἅγιοι πατέρες, φτάνοντας μέχρι τὸν παρόντα ἅγιο καὶ θεοφόρο πατέρα ἡμῶν Φώτιο, τὸν ἰσαπόστολο κήρυκα, ὁμολογητὴ καὶ ὑπερασπιστὴ τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως τοῦ Χριστοῦ. Οὗτος εἰς οὐδὲν ὑπελείπετο τῶν ἄλλων...»⁴³. Ἀκολουθεῖ, στὴ συνέχεια⁴⁴, ὁ Βίος τοῦ Φωτίου, ἡ περιγραφή τοῦ ὁποίου γίνεται μὲ πολλὴ θέρμη ψυχῆς, βαθὺ σεβασμὸ καὶ λελογισμένη χρῆση τῶν ὑπερβολῶν, πού συνήθως δὲν λείπουν ἀπὸ πα-

ρόμοια κείμενα, πράγμα πού ὀφείλεται στὴ σταθερὴ καὶ ἀπαρέγκλιτη προσήλωση τοῦ συγγραφέα στὰ ἱστορικά καὶ πραγματικά δεδομένα, πού τοῦ παρέχουν οἱ πηγές.

Μακαριώτατε, Σεβασμιώτατοι, Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἐπειδὴ ἡ ἀναβίωση τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου καὶ ἀπὸ κάθε ἄποψη μεγάλου ἀνδρὸς Φωτίου βρῖσκεται ἀκόμα σὲ ἓνα σαφῶς μεταβατικὸ στάδιο ἀναβάθμισης καὶ ἐπειδὴ σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ὑπάρχει πάντα ἡ τάση ἀνώφελων, στὴν προκειμένη δὲ καὶ ἐπιζήμιων ὑπερβολῶν, ἂν ἡ μνήμη τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἀκολουθήσει τὴν τύχη ἐκείνης τῶν ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, πού δυστυχῶς εἶχε, ὡς μὴ ὄφελε, καταντήσει σημεῖον ἀντιλεγόμενον καὶ σὲ κάποιες φάσεις ἀντικείμενο ἀπρεποῦς ἀνταγωνισμοῦ ἀνάμεσα στὸ ἑλληνικὸ καὶ στὸ σλαβικὸ στοιχεῖο, θὰ ἤθελα, κατακλείοντας τὴ σημερινή μου φτωγὴ οἶονεὶ παρέμβαση στὸ θέμα, καὶ μὲ ἀφορμὴ τὴ μετρημένη καὶ ἀξιοπρεπὴ ἀναφορὰ τοῦ μακαριστοῦ π. Ἰουστίνου Πορονιέ, νὰ εὐχηθῶ ἡ μνήμη τοῦ μεγάλου πατριάρχη, πού στὴν ἐποχὴ του ὑπῆρξε ὄντως σημεῖον ἀντιλεγόμενον, ὄχι μόνο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, Ἀνατολῆς καὶ Δύσης, ἡ μνήμη λέγω τοῦ πατριάρχη Φωτίου νὰ ἀποτελέσει γιὰ μᾶς καὶ γιὰ τὶς ἐπόμενες γενεές σημεῖον θετικῆς ἀναφορᾶς καὶ συνάντησης καὶ ἐνότητας τόσο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ὅσο καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ὁρθοδοξίας γενικότερα, πολὺ δὲ περισσότερο, ἀσφαλῆς κριτήριον καὶ μέτρο στὶς σχέσεις μας μὲ τὴ Δύση.

43. J. Sp. Popović, Žitija svetih za februar, Beograd 1973, σελ. 85-86.

44. Popović, ὁπ.π., σελ. 85-115.

